

גליון נושא: 'בעליו עמו'

בס"ד, יום ג' פרשת ויקרא - זכור, ה' אדר ב' תשע"ו.
לע"נ מסעודה בת רבקה ע"ה, ולע"נ אלי בן רחל זצ"ל.

דיונים אקטואליים בסוגיות הנלמדות, לעורר לב המעיין ולא 'הלכה למעשה', בבא מציעא פרק השואל דף צד.

פטור 'בעליו עמו'

במשנה (בבא מציעא דף צד.) מבואר שיש פטור של 'בעליו עמו'. וכדכתיב אִם 'בעליו עמו' לא יִשְׁלַם (שמות כב יד). **בגמרא** (דף צה.) מובא מחלוקת בין רב אחא ורבינא, אם דין 'בעליו עמו' פוטר מתשלומים גם במקרה שהשואל פשע.

להלכה נפסק **בתוס'** (צה. ד"ה איתמר), **וברמב"ם** (פ"ב משאלה ופקדון הלכה א'), **ובסמ"ג** (עשין פ"ט), **ובטור** (חו"מ סימן שמו), **ובשו"ע** (חו"מ סימן שמו סעיף א'), כמאן דאמר שפטור 'בעליו עמו' נאמר גם לגבי פשיעה.

1. רעה תחת טובה ?

שאלה: תמיהה גדולה הקשה **בשר"ת חוות יאיר** (סוף סימן רכג) וז"ל: והנה בגוף הדין תמהתי כל ימי, אחר שפיקודי ה' ישרים וכולם נכוחים בטוב טעם וישרים למוצאי דעת, והאריך בהם **הרמב"ם במורה נבוכים** (חלק ג ב"ד כללים) וממנו ינקו ולקחו כל הבאים אחריו בטעמי מצות בנגלה, ומי יתן ואדע לקרב הדבר הזה אל השכל, ודמיא למה דאמרינן במסכת כתובות (דף נב.) אילו הוינא התם אמינא משיב רעה תחת טובה לא תמוש רעה מבינו (משלי יז יג), וכי משום שהמשאיל במלאכתו של שואל ילקה באבדון ממונו ביד שואל, עכ"ל.

פושעי: קושיא זו כפולה ומכופלת במה שנפסק להלכה שפשיעה בבעלים פטור, למרות שכל פושע חייב מדין מזיק, ב'בעליו עמו' ייסד **הברכת שמואל** (ב"ק לב ד) שפטור 'בעליו עמו' הוא גזירת הכתוב ליפטר מ'חייבי שמירה', וקשה דיציבא בארעא וגירורא בשמי שמיא. ואין אנו חפצים לחקור אחר 'טעמא דקרא' 'למה' פטור. אלא אנו מבקשים לדעת 'מה' גדר הפטור, מה יש ב'בעליו עמו' שגורם לו ליפטר, וכי משום שהמשאיל עשה לו טובה להיות עמו בשעת שאלה השואל משיב לו רעה ליפטר אפילו מפשיעה?

2. טעמים נפלאים !

פלאי פלאות: בביאור דין 'בעליו עמו', נתחבטו הרבה מפרשים, החל מגדולי הראשונים ועד לתקופת האחרונים. וכמבואר **בשבות יעקב** (א יט) **שהרמב"ם** (בפירוש המשניות) כבר נתקשה בזה, וכתב - בא בקבלה ד'בעליו עמו' בשעת שאלה, והוא אחד מחידושי תורה, וה' יראנו נפלאות.

ביטוי מענין אנו מוצאים **בתוס'** (בבא מציעא דף צו. ד"ה ונשאל) דשאלה בבעלים אין סברא לפטור, והוי כחדוש ואין לך בו אלא חדושו. אולם מאידך הרבה מפרשים, טרחו וביארו פטור מופלא זה בכמה אופנים, ונצטט חלק מהם (על פי 'שלמי כהן' ב"מ דף צד.).

1. **על הבעלים לשמור:** כתב **החינוך** (מצוה ס) לתת טעם לפי הפשט, מכיון שהבעלים שם ישמור הוא את שלו. ואף על פי שהשואל פטור אף לאחר שהלכו הבעלים, מכיון שהיו שם בשעת שאלה, אפשר לתרץ בזה שלא רצתה התורה לתת הדברים לשיעורין ולומר אם ישהו לשם הבעלים הרבה, יהא פטור השואל ואם מעט יהא חייב, וציוותה התורה דרך כלל כל שהבעלים שם בשעת שאלה פטור. וזהו הטעם שאמרו זכרונם לברכה (בבא מציעא דף צה:) שאם היה עמו בשעת שאלה, אף על פי שלא היה עמו בשעת שבירה ומיתה פטור, אבל היה עמו בשעת שבירה ומיתה ולא היה עמו בשעת שאלה חייב, כי בתחילת המעשה הענין תלוי. וזה הטעם בעצמו מספיק לנו בשכירות בבעלים שגם כן פטור, עכ"ל **החינוך**.

כעין טעם זה כתב **בשר"ת שואל ומשיב** (קמא חלק א סימן רסה) דכל הטעם דפטור שמירה בבעלים הוא משום דאין השמירה כ"כ חזקה על השומר, שהרי גם הבעלים עמו. וכעין זה פירש **הגר"א באדרת אליהו** (שמות כב יד) שהבעלים היה להם לשמור בעצמן. ותמה **המשך חכמה** (שם) דקיימא לן (ב"מ צה:) דפטור גם באופן ששאלו למלאכה אחרת, בשעת שאלה ולא בשעת אונסין.

פנינים

דברי ה'אור החיים'

שואל: הקשה **האור החיים הקדוש** (פרשת משפטים, שמות כב יד) הרי כל אדם נחשב שואל על הנשמה **דכתיב** (דברים ד ט) ושמר נפשך מאד, ומדוע יענש בשמים על העבירות שעשה, שזה בחינה של נגב או נשבר או נשבה או מת, הרי צריך ליפטר מדין 'בעליו עמו'. וגם אם פשע בעבירה, הרי נפסק להלכה שגם פושע בבעלים פטור.

2 **תירוצים:** ותירץ **האור החיים** בשני אופנים. א. דהוי כמו תנאי מפורש שיתחייב גם ב'בעליו עמו'. וכל תנאי מועיל בשומר, מדין מתנה שומר חינם להיות כשואל (ב"מ צד.). ב. 'בעליו עמו' הוא רק פטור מדיני אדם, אבל עדיין חייב לצאת ידי שמים, ולכן יענש בשמים. ודימה זה לשומר שפשע בחפצי הקדש, דפטור מדיני אדם שאין חיובי שומר להקדש, אבל עונשו גדול בשמים שזלזל נכסי שמים, אלא שלא קבע ה' משפטו לדייני ארץ וסלק דינו לפניו.

'בעליו עמו': והראוני לדברי ה'מגיד מישרים' **הגר"ר יעקב גלינסקי** זצ"ל ('חומש המגידים' להגיד פרשת תרומה, עמוד 181) שאדם שיעלה לשמים מלא בחטאים, יטעון שהיה אנוס ואונס רחמנא פטריה. מידת הדין תשיב לו הרי דוד המלך מגדיר את האדם כשואל על הנשמה, **דכתיב** (תהלים כז ד) אַחַת שְׁאַלְתִּי מֵאֵת יְהוָה אֹתָהּ אֲבַקֶּשׁ: ושואל חייב אפילו באונסים. אף האדם יענה למידת הדין, שְׁבַתִּי גְבִית יְהוָה כֹּל יְמֵי חַיֵּי... כִּי יִצְפְּנֵי בְּסֶכֶה: וכיון שהקב"ה מגן לאדם חשיב 'בעליו עמו'. וממילא יקוים בו סוף הפסוק ביום רעה יִסְתַּרְנִי: שמכח דין 'בעליו עמו' יפטר מעונש.

ורואים שהבין **הגר"ר גלינסקי**, שיש דין 'בעליו עמו' ליפטר מדיני שמים, ודלא כדברי **האור החיים** שהובא לעיל (י.ב.).

קושיות: מדברי **האור החיים** משמע ש'בעליו עמו' הוא כשאר דינים שפטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים, והעונש על שפשע בשמירתו ונתכוון להזיק לחבירו. כלשון **רש"י** (גיטין נג.) בגדר חיוב בדיני שמים בכל גרמא - פורענות בידי שמים דנתכוון להזיק ממון ישראל. והקשה **בהגהות טל תורה** דהפוסקים לא הביאו דין זה. עוד הקשה איך רבא (ב"מ צז.) נתן עצה להפטר על ידי שישקה מים, הרי עדיין חייב בדיני שמים. ותירץ שדוקא פשיעה חייב בדיני שמים, ולא גניבה ואבידה ואונסין. וכן משמע בלשון **האור החיים**.

מנהג ישראל תורה

'בעליו עמו' אינו שומר

פושע כמזיק: דעת הרמב"ם (שכירות ב ג) ועוד ראשונים (ב"מ נו. נז:) שאע"פ שהתמעטו קרקעות מחיובי שמירה מכל מקום פשיעה בקרקעות ועבדים ושטרות חייב, דפושע הוה כמזיק. והקשו הראב"ד (בהשגות על הרמב"ם), והרשב"א (ב"מ נו. נז:), והראשונים (שבועות מב:), הרי קיימא לן פשיעה בבעלים פטור, ואם פושע כמזיק היה לו להתחייב מדין מזיק כמו בקרקעות, שהרי מזיק בבעלים חייב. מכח קושיא זו הראב"ד חולק על הרמב"ם, וסובר שפושע אינו כמזיק.

תירוץ הש"ך: ליישב דעת הרמב"ם ייסד הש"ך (הו"מ סימן סו ס"ק קכו), שפטור 'בעליו עמו' בפירוש פטרתו תורה, דהא כתיב אם בעליו עמו לא ישלם, ומפקיע לגמרי דיני שומר, ופוטור גם מפשיעה שפרשת שומרים מחייבת, וגדר 'בעליו עמו' שאין לו שם שומר כלל, והרי הוא כאדם מן השוק לענין זה, ומכיון שאינו מחויב לשמור על החפץ אין מקום לחייב את הפושע מדין מזיק שהוא רק בגדר גרמא. ורק פשיעה המהווה הפרת התחייבות לשמור על החפץ נחשבת כסוג של היזק.

גבאי צדקה - הש"ך מדמה זאת לגבאי צדקה בגמ' (בבא קמא צג.) ששומר את הכסף עבור עניים, ומתמעט מלשמור ולא לחלק לעניים שאין לו דין שומר כלל, ופטור מפשיעה כאדם מהשוק.

קרקעות - וזה נקודת ההבדל מעבדים שטרות וקרקעות, לפי דעת הרמב"ם שפושע בקרקעות חייב מדין מזיק, למרות שהתמעט מכלל ופרט וכלל, יש עליו דין 'שומר', והפטור הוא רק משבועה אבל חייב בפשיעה. כי גדר המיעוט שאינו בכלל החיוב שחייבה תורה, ומעמידים דינו על סברא מבחון, שמן הדין יש לחייב שומר בפשיעה אפילו בלי הפסוק.

דעת הנתיבות: דברי הש"ך הם היפך סברת הנתיבות (חושן משפט סימן רצ"א ס"ק לד, וסימן ש"א ס"ק א) דעבדים ושטרות וקרקעות נתמעטו מעצם השמירה, ולכן לא שייך בזה שליחות יד וחיוב שבועה. אבל שמירה בבעלים הוה שומר, אלא דנתמעט מחיובי תשלום. ❖

ובמקרה כזה לא שייך לומר שעל הבעלים היה מוטל לשמור. אכן החינוך שהובא לעיל תירץ על קושיא זו ש'לא פלוג', [צריך להבין מה שייך 'לא פלוג' כאשר עיקר הטעם [סר].

2. **רואה שנהג כהוגן:** טעם מענין מבואר בתוספות השלם ובחזקוני (חומש אוצר הראשונים עמוד תקיח, תקיט), טעם הפטור מכיון שהמשאל רואה שלא פשע בה השואל ונהג בה כראוי, ולא שעבדה אלא למה ששאלה. וכעין זה פירש האבן עזרא (שמות כב יד) בַּעְלֵיו אֵין עִמּוֹ ויכול לטעון על השואל שהכביד על בהמתו.

3. **היה לו להתנות:** ביאור מקורי כתב הספורנו (שמות כב יד) שסתם משאל בקירוב דעת כזה של 'בעליו עמו', הוה כנותן מתנה על מנת שיחזיר. וכיון שלא התנה שיתחייב באחריות אינו חייב להחזיר אלא כשהיא נמצאת בעין.

4. **עבד ואדון ביחד:** ביאור דומה יוצא מדברי הרלב"ג (שמות כב יד) שאי אפשר שהשומר יהיה שומר של הבעלים לגבי שמירת החפץ, כי מן השקר שיהיה האדם (המשאל) עבד ואדון יחד לאיש (השואל).

5. **ממונו ק"ו מגופו:** פירוש נוסף כתב רבי יהודה החסיד (חומש אוצר הראשונים עמוד תקיח) כיון שבעל הבהמה נשאל לו למלאכה, ואילו נעשה נזק לבעלים בגופו היה השואל פטור מתשלום, וכיון דעל גופו פטור כל שכן שיהא פטור על ממונו הנטפל אליו, ואין כאן שאלת חפץ לחוד אלא שאלת חפץ אגב הבעלים, ולא יהא ממונו חביב עליו מגופו.

שואל על אדם: אגב - מדברי ר' יהודה החסיד משמע, שלא שייך חיוב שומר על גוף הבעלים אף שעשה לו טובה.

מאיך מצינו במדכ"ב (ב"מ אות שנט"ז תס"א) ששיך דין שומר על גוף האדם, ואם שלוחו ניזוק בשליחותו חינם, חייב לשלם לו כל נזקו, או אם נשבה חייב לפדותו. ואם נשלח בשכר אינו חייב כדן שואל.

6. **כשוכר ולא כשואל:** פירוש מחודש כתבו המשך חכמה והעמק דבר (שמות כב יד), שמעצם המציאות שהבעלים מסכים להשאל לו במלאכתו, מוכח שהשואל עשה לו טובה גדולה לפני זה, ונהפך להיות דינו כשוכר ולא כדין שואל. וסיימו שם שזה מסביר רק את פשוטו של מקרא, אולם אינו מיישב מדוע פטור מגניבה ואבידה, וכל שכן מפשיעה. וכן זה מסביר טעם הפטור רק בשואל, ולא בשאר השומרים.

7. **שותף בעסקיו:** עוד פירוש יש בדברי הרלב"ג (שמות כב יד), כי האדם כשהיה עושה מלאכת אחר ייטב בעיניו לההנות בעל המלאכה, כדי שיתן לו שכר מהמלאכות אשר לו. ולזה לא יחוש אז, אם יקח בהמתו או כליו, אע"פ שלא יקבל עליו שמירתו.

3. 'בעליו עמו' אין לו דין שומר

מהלך נפלא ידוע בשם רבנו חיים הלוי סולובייצ'יק מבריסק, שנוכחות הבעלים בקרבת השומר בשעת ההלואה, מסירה ממנו את מעמדו ההלכתי כשומר, ולא שייך חיוב פושע כמזיק אלא בשומר. למרות שחיובי שמירה תקפים גם לשומר בבעלים, כמפורש בדברי הרמב"ם (שכירות א ד) דאף שומר בבעלים מחוייב לשמור. מכל מקום לענין התשלומין גדר הפטור כאילו אינו שומר כמבואר בברכת שמואל (ב"ק לב ד) דפטורין מ'חיובי' שמירה. [יתכן שסברת הגר"ח הוא 'עומק הפשט' של דברי הראשונים שהובאו לעיל, שפירשו שעל הבעלים מוטל לשמור ולכן אינו יוצא מרשותו, ומשום שאינו שואל על הבעלים על עצמו ממילא גם על החפץ אינו שואל]. ❖

הערות מבני החבורה

פטור 'בעליו עמו'

רה"י הגרא"י פינקל שליט"א האריך בשיעורו (בישיבת מיר, ביהמ"ד 'בית שלום', ב"מ תשע"ו), שיסוד חיוב כל פרשת שומרים מבוסס על מה שהחפץ יוצא מרשות בעלים ונכנס לרשות שומר, והשומר מתחייב להשיב לבעלים כפי מה שקיבל בזמן קבלת השמירה. וכך מתפרש הפסוק פי יתן איש גל רעהו... לשמר, שמוציא הבעלים את הבהמה מרשותו, ומכניסו לרשות השומר. וזה הטעם שחייב אפילו באונסים אף שאינו אשם, כי נתחייב להשיב בכל מצב מה שנטל. ומכח זה ד' שומרים נמנים בגמ' (ב"ק דף ד) בבריתא דרב אושעיא כאחד מ"ג אבות נזיקין. וחלוק מהלואה, מכיון שמלוה להוצאה ניתנה הופקע בעלותו לגמרי, אבל בארבע שומרים השומר מתחייב להשיב אותו חפץ לבעלים (א.פ.).

וכן ביאר הגר"ד מילר שליט"א (שיעורי הגרד"מ ב"מ פונבז' תשע"ד), גדר הפטור ב'בעליו עמו', מכיון ששואל בהשאלה אחת את הבהמה עם בעליה, זה מפקיע שם שואל ממנו. ד'שאלה ושאל בעליה עמה' פירושו שהבהמה נטפלת לבעלים וכאילו לא יצאת הבהמה מרשות בעלים, וכל זמן שהבהמה ברשות הבעלים, לא שייך חיובי פרשת שומרים אפילו בפשיעה (ה.ח.).

סמך למהלך זה אנו מוצאים בירושלמי (שבועות פ"ח ה"א) שמביא דעה, הסוברת ששומר ש'בעליו עמו', פטור אף משבועת השומרים, כלומר: לא זו בלבד שהוא פטור מתשלומי הנזק, הוא פטור מכל חיובי השומרים. בדומה לכך מעלים תוספות (בבא קמא נז:) את האפשרות ששומר שגונב את החפץ בבעלים ומספר להם בטענת שווא כי החפץ נגנב יתחייב בתשלומים כנגב רגיל, ולא כדין המיוחד של שומר ה'טוען טענת גנב', וגם מכאן מוכח שנוכחות הבעלים בהשאלה גורם שאין לשואל דין שומר. ❖